

AZ ERDÉLYI MAGYAR TÖRTÉNÉSZEK SAJÁTOS FELADATAI

Beszélgetés Csetri Elekkel

Professzor Úr! Kérem, ismertessen meg bennünket azokkal a „sajátos” körülményekkel, amelyek meghatározták gyermekkorát, s amelyek a későbbiekben a történelem, a történelmi hivatás felé fordították figyelmét.

Tordán születtem 1924-ben, az a Torda tehát a szülőhelyem, ahol „történelmi levegő” dominál. A város erősen iparosodott város volt ugyan, hatalmas cementgyár, szódagyár, mészgyár, üvegyár, s egyéb nagy, jórészt külföldi érdekeltségű üzem működött az Aranyos partján, de ahol én laktam, egy kicsiny utcácskában, ez közelébe esett azoknak a történelmi- és műemlékeknek, amelyek megszabják a belváros jellegét. A szomszéd utcában, a Jósika utcában, amelyet később dr. Ioan Ratiu utcának neveztek el – Jósika a város szülőtte volt, Ratiu pedig a Memorandum-mozgalom egyik vezetője, majd az ezt követő per résztvevője, s az ő háza a Jósika utcában állott –, ott van az ótordai református papi lak, amelynek oldalán egy Petőfi-emlék található, mely szerint Bem hadseregéhez igyekezve itt, Miklós Miklós református pap házában töltött néhány napot, kilátogatott a tordai hasadékba; az emléktábla egyébként ma is a helyén van, soha nem bántották, s a mai napig koszorúzzák. A közelünkben, a patak túlsó partján ott volt az ótordai várkastély, amely a fejedelmi palotát és az ótordai református templomot vette körül egy régi iskolaépülettel. A fejedelmi házat Báthori Zsigmond korában építették, nagyon szép műemlék, jelenleg múzeum, s máig megtalálható benne az az egész falat beborító festmény, amely azt ábrázolja, hogy az 1568-as országgyűlésen itt kimondták a vallásszabadságot. Azonkívül Torda környéke, a tordai hasadék, az ehhez kapcsolódó Szent László mondakör, s maga az, hogy ez egy régi, történelmi város, amelynek főtéri templomában tartották az országgyűlések egész sorát, közöttük az 1467-st, amikor Szentgyörgyi vajda összehívta társaival térdre borulva kért kegyelmet Mátyás királytól, mindez meghatározta gyermekkoromat. Édesapám már értelmiségi volt – pénzügyi kistisztviselő –, de a szülei hosszú nemzedékekre visszamenőleg iparosként éltek; anyai ágon erősen tartotta magát a legenda, hogy Kassai István kancellár leszármazotai, de ez biztosan nem igaz, a dévai levéltárban megtaláltam nemeslevelüket, eszerint az őss Kassai Farkas s generációkon keresztül tímármesterek voltak. Lényegesnek tartom, hogy bár apám tisztviselő volt, de rendkívül érdekelték a művelődés kérdései, nem nagy, de értékes könyvtára volt, közöttük az Akadémia kiadványai is.

Mikor és miért költözték el Tordáról?

A családban én voltam a harmadik, aki tanultam, a nővérem időközben már Kolozsváron járt a leányliceumba, a bátyám szintén Kolozsváron próbálkozott a román nyelvű gimnáziumban, de mivel nem tudott jól románul, nem is érvényesülhetett. Ekkor édesapám elhatározta, hogy mivel Tordán nem volt magyar iskola, idejekorán nyugdíjba megy, vállalja a kisebb jövedelmet, hogy mi tanul-

hattunk, így költöztünk be 10 éves koromban Kolozsvárra, s kerültem én első középiskolásként a református kollégiumba. Ez egy kiváló iskola volt: nagyszerű történelemtanárok, Gönczi László, Bíró Sándor – akiknek én nagyon sokat köszönhetek –, színvonalas irodalom iránt érdeklődő önképzőkör Nagy Géza tanár-elnök vezetésével, s hosszan sorolhatnám még a kollégium meghatározó oktató személyiségeit. Jellemzője volt ennek a társaságnak, hogy szabadgondolkodók voltak, egy részük szabadkőműves, demokrata gondolkodásúak, 1944–45 után szinte valamennyien a szociáldemokrata pártba léptek be, úgy érezvén, hogy ez biztosítja számukra a jogfolytonosságot, liberális nézeteik továbbélését. A fasiszta szellem soha nem tudott gyökeret eresztetni a kollégiumban, miképp a sovinszta nézetek sem tudtak lábra kapni, pedig nagyon szenvedett az iskola, nem egyszer a tanárokat sem tudták fizetni. A kollégiumban minden évben pályázatokat írtak ki történelemből, irodalomból és más tárgyakból is, melyeken én rendszeresen részt vettem történelmi témáimmal, és tulajdonképpen itt kezdtem beletanulni és beleszokni a tudományos munkába. Ebben az intézményben s ilyen szellemiségben tanítottak bennünket emberségre, értékeink, hagyományaink megbecsülésére, a nép és anyanyelvi iránti feltétlen elkötelezettségre.

Az Ön számára eleve adott volt, hogy magyar történelemmel, ill. Erdély történetével akar foglalkozni, s ezek a kollégiumi „szárnypróbálgatások” is ezen témákból tródtak, avagy egyetemes történelmi témákkal is foglalkozott?

Engem elsősorban Erdély története, gazdasága, társadalma érdekelt, ez volt a kiindulópont. Kolozsvár hangulata, történelmi „levegője” szerves folytatása volt gyermekkorom Tordájának, s ez mindenképpen ebbe az irányba befolyásolt. Bár be kell vallanom, hogy gyermekkoromban nekem Napóleon volt az ideálom. Ez nem azt jelenti, hogy hajbókoltam előtte és teljes egészében elfogadtam őt, de ennek kapcsán jöttem rá pl. arra, hogy Erdély történetének ez a szakasza mennyire ismeretlen, feltáratlan, s így kezdtem később hozzá a Napóleon korabeli Erdély történetének kutatásához. Az érdekelt, hogy a felvilágosodás, a forradalom, majd a császárság kora milyen hatással volt az erdélyi szellemi életre, az erdélyi reformerekre.

Ön 1943-ban kezdte meg egyetemi tanulmányait a kolozsvári egyetemen. Disszertációját Nagybánya 1848-49-es történetéből írta, majd mint fiatal történész Wesselényi Miklóssal, az erdélyi reformellenzék vezéralakjával kezdett el foglalkozni. Milyen lehetőségei voltak a kutatásra, sikerült-e elfogadtatni témáit az 50-es évek román történelemszociológiájával?

Az első önálló témám valóban Nagybánya 1848–49-es története volt. Ennek az anyagát másfél éves középiskolai tanárkodásom alatt a nagybányai levéltárban gyűjtöttem. A városnak nagyon jó, rendezett levéltára volt, még diákok is segítettek nekem olykor-olykor bizonyos dolgok másolásában. Ekkor készültünk a 48-as emlékévre, és én azt reméltem, hogy a megírt disszertációm vagy annak egyes részeit sikerült ez alkalomból megjelentetni, de a kedvezőtlen körülmények ezt lehetetlenné tették. A dolgozatból a mai napig csak egyetlen tanulmány jelenhetett meg – magyarul és románul – a megírása után jó két évtizeddel, ez a nagybányai munkások 1848–49-es tevékenységét tárgyalja. A második témám – miután 1949-ben visszakérültem az egyetemre immár dolgozni – Wesse-

lényi Miklós volt. Úgy gondoltam, hogy Wesselényi a magyar reformkornak olyan jelentős személyisége, aki feltétlenül megérdemel egy alapos monográfiát, és megérdemli, hogy levelezését megjelentessük. A kiváló politikus irat- és missilis-anyag szinte hiánytalanul megvolt az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában, és ez egy kitűnően kezelt anyag volt. Meg kell azonban mondanom, hogy már a kezdet kezdetén a legélesebb támadások érték ezt az elképzelést, Wesselényinek a román történetírásban napjainkig tartó negatív képe, az, hogy a román történészek úgy tekintenek Wesselényire, mint Erdélyben a magyarosítás élharcosára, lehetetlenné tette, hogy munkámnak kézzelfogható eredménye legyen, tehát publikálhassak belőle. Ekkor a politikus Wesselényiről a gazdasági szakember Wesselényi és a zsigó uradalom kutatására tértem át. Ő volt ugyanis az uradalmi racionalizálás élharcosa, és gazdálkodási módszereiből egy modell rajzolható ki. Uradalmában ugyanis felismerte, hogy a robotgazdálkodás tarthatatlan, gépeket kezdett el alkalmazni, többek között cséplőgépet, amely nem gőz-meghajtású volt még, hanem lovak hajtották, erről pedig bőséges forrást találtam. Sikertörténet is a témáról egy tanulmányt megjelentetnem Gépek és fejlett mezőgazdasági eszközök meghonosítása a zsigói Wesselényi-uradalomban 1848 előtt címmel. Az 1950-es évek vége felé azonban ez a téma is a legélesebb támadások kereszttüzébe került, román történészek ugyanis úgy vélték, hogy az uradalmak a XIX. században is a reakciós grófok és arisztokraták domíniumai voltak, nem érdemes és nem kell tehát ezzel sem foglalkozni. Így kb. 10 év kutatómunka és egy íróasztalnyi anyag összegyűjtése után ezt a témát is abba kellett hagynom, pár részlettanulmány jelzi csak e korszakomat, az előbb már említett gépekről szóló, ill. írtam Kelemen Benjáminról, Wesselényi jószágigazgatójáról, aki kiváló gazdasági szakember és reformer gondolkodású ember volt, és zseniális szervező.

Professzor Úr! Az eddig elmondottakból elég egyértelműen megfogalmazható, hogy Ön az 50-es években kényszerpályára került, témái elfogadhatatlanul politikusnak bizonyultak a hivatalos irányzat számára, újabb és újabb területeket kellett „becserkésznie”. Időben is váltania kellett, s ekkor kezdte kutatni Erdély gazdaságtörténetét a XVIII. század második felében. Eredményes volt ez a váltás?

Részben igen, de nem teljesen. Eredmények születtek – egy részüket Imreh István kollegámmal együtt készítettük –, több tanulmány jelent meg magyarul és románul is e témakörben. Megírtunk pl. egy nagyobb terejű összefoglalást Erdély mezőgazdaságáról 1711 és 1844 között, amellyel elég sokat dolgoztunk. Ennek a munkának be kellett volna olvadnia egy úgynevezett Románia gazdaságtörténete c. tankönyvbe, de tanulmányunk végül is nem jelenhetett meg. Ennek az az oka, hogy a román történetírás ekkor már azon a vonalon volt, hogy Erdélyt szigorúan be kell olvasztani Románia történetébe, és később az is felmerült, hogy nem is szabad külön Erdély gazdaságával foglalkozni, össze kell keverni Moldva és Havasalföld gazdaságtörténetével, ahol teljesen más volt a földtulajdonosi rendszer, más volt a szintje a termelésnek, a mezőgazdasági technikának. Mindenesetre az e témában végzett kutatások kapcsán sikerült megjelentetni bizonyos résztanulmányokat, így pl. Fridvászky Jánosról vagy az Erdélyi Mezőgazdasági Egyesületről. Elég egyértelmű volt tehát számomra, hogy újabb területre kell eveznem, s ekkor kezdtem el érdeklődni a gazdasági irodalom iránt.

Ennek kapcsán egy kötet számára megírtam egy tanulmányt az erdélyi magyar agrárirodalom történetéről 1800-ig. Ez egy kb. száz oldalas kézirat, amelyben én visszamentem a kezdetekre, az erdélyi fejedelemség korára. Ezt talán az Erdélyi Tudományos Füzetekben meg tudom valamikor jelentetni. A másik ide tartozó témám szintén egyfajta kényszer eredménye. Ehhez tudni kell azt, hogy a mi egyik legjobb sorozatunk a Kriterion Kiadó keretén belül az ún. „fehér sorozat”, melyben a régi erdélyi emlékirók feljegyzései, naplói kerültek kiadásra. Több mint tizenöt kötet jelent meg, a sorozatot azonban leállították. Úgy gondolták, hogy a nemzeti önismeret szempontjából ez túlságosan sokat ad, mert ezt szeretik és sokan olvassák. A naplókból és bevezető tanulmányokból minden kiderült. Ekkor nekem támadt egy mentő ötletem, mégpedig az, hogy próbáljuk meg a sorozat profilját megváltoztatni, ami nem megtagadása a múltnak, de mégis élővé teszi a sorozatot. Azt az ötletet vetettem fel Domokos Gézának, hogy én az agrártörténeti irodalom kutatása közben rájöttem arra, hogy én az agrártörténeti irodalom legrégebbi termékei az erdélyi méheskönyvek, erről én elkészíték egy kiadványt. Ezt el is készítettem Erdélyi méheskert címmel. Ez kb. 600–700 oldalas kézirat. Tudniillik ez a legrégebbi magyar agrárirodalom, erősen népi meghatározottságú, de akik írták, szakemberek voltak, pl. Rákóczi György főméhészmestere, uradalmi tisztek, gazdálkodó szakemberek.

A gazdaságtörténeti kutatások után újabb kényszerű témaváltás következik, figyelme a történeti segédtudományok felé fordul, Kolozsvár lakosságának alakulásával, történeti statisztikával foglalkozik. Ez sem tűnik politikamentes témának.

Én akkor úgy láttam, hogy járható út a segédtudományok művelése. Ez velünk szemben elvárás is volt, és egyfajta igény is. Láttuk, hogy lépnünk kell, különben történetírásunk behozhatatlan hátrányba kerül, főképp ezért kezdtük el az ezirányú kutatásokat Imreh Istvánnal együtt. Nyomon követtük pl. Kolozsvár lakosságának számbeli és társadalmi alakulását a kezdetektől szinte napjainkig, megírtuk Imréhvel az 1767–1821 közötti időszakot feldolgozó Erdély változó társadalma című munkát, amely 1972-ben románul, majd 1980-ban magyarul is megjelent, ennek folytatása pedig – az 1821–1848 közötti időszokról szóló tanulmány – nemrég jött ki a nyomdából, itt Magyarországon, egy Szabad György által szerkesztett kötetben. ide tartozik még egy téma, amit én erősen szorgalmaztam s lényegesnek is tartom, egy egyetemes technikatörténet adatokban, más szóval Technikatörténeti kronológia. Jenei Dezsővel ketten szerkesztettük, kolozsvári mérnökök vettek részt a megírásában; közel 1000 oldal kézirat – kiadásra vár. E munka előtt Bodor Andrással szerkesztettünk már egy kétkötetes egyetemes történeti kronológiát – közel tíz történész bevonásával készült –, előszörban azért, hogy az erdélyi magyarok számára legyen egy történeti áttekintést biztosító munka. Ami ebben a munkában engem külön inspirált, az az volt, hogy ennek keretein belül végre be lehetett mutatni Magyarország történetét is. Megcsonkítva, sajnos – Nagy Lajos és Moldva megalapítása egymás mellett, mint románia története –, de volt benne egy nagy pozitívum, ami engem arra készítetett, hogy beleegyezzek a csonkításokba: külön részek voltak a magyar történelemre. És itt nagyon vázlatosan ugyan, de legalább évszámokban megjelenhettek a leglényesebbek – pl. az uralkodók rendje is –, a kiadó a 20 oldalas kéziratot 8 oldalra fa-

ragta le. Erdély történetébe is sok magyar voantkozású adatot sikerült elhelyeznünk. Az uralkodók rendjébe pl. felsoroltuk az erdélyi vajdákat és fejedelmeket, és Erdély uralkodói között egy román uralkodó sem volt. Ez tehát nyilvánvalóvá tette a magyar orvasók számára, hogy Erdély végső fokon Románia része ugyan, de egyetlen gond azért van, összes vajdája és fejedelme magyar volt. Közben természetesen más témák is foglalkoztattak. 1980-ban volt pl. Bethlen Gábor születésének 400. évfordulója. Erre az alkalomra egy emlékkönyvet szeretnénk volna megjelentetni, és én kaptam a megbízást, hogy írjam meg Bethlen életrajzát. Bethlen személyisége már elég régóta foglalkoztatott, nagy lendülettel fogtam tehát hozzá a munkához. A kötet végül nem jelenhetett meg, én azonban folytattam a munkát 1982-ig, megírtam egy Bethlen életrajzot, amely most áll megjelenés előtt.

Az Ön történelmi pályáját nyomon követve kiderül, hogy munkásságát végigkíséri Kőrösi Csoma Sándor életének és tevékenységének kutatása. honnan ez a nagy vonzódás a kiváló tudóshoz, miért tér mindig vissza hozzá?

Ennek a kiindulópontja ugyanaz, ami engem egyes egyetemes történelmi témák felé is vonzott: keresni a helyünket a világban. Az ő személyiségében egy olyan nagy magyar tudós portréját akartam megrajzolni, aki teljesen belépül az egyetemes művelődéstörténetbe. Azon kevés magyarok közé tartozik ő, aki minden jelentősebb külföldi enciklopédiában, lexikonban szerepel, és szégyenletesnek tartottam, hogy a hazai – tehát erdélyi – éveiről és az indulása előtti időszakáról jóformán semmit sem tudunk. Rengeteg pontatlanság, mítosz, hamisítás volt csak ismert róla. És ebben nagy szerepet játszott az én segéd tudományokkal való foglalatosságom, és ezt rendszeresen tanítottam és tanítom a diákoknak is, vagyis, hogy a történész történelmi forráskritika nélkül nem dolgozhat. gy született meg az a két kismonográfia (Kőrösi Csoma Sándor indulása, 1979; Kőrösi Csoma Sándor, 1984), amit hosszas kutatómunka után sikerült végre meg is jelentetnem. Szerettem volna természetesen Göttingába is eljutni, hogy az ottani éveit is megismerjem és feldolgozzam, de sajnos hiába biztosított a német Akadémia háromszor is ösztöndíjat nekem, nem tudtam élni a felkínált lehetőségekkel.

Az elmúlt évtizedekben vissza-visszatérő panasz volt a magyar történészek körében, hogy Erdélyben nagyon mostohák a kutatási feltételek és lehetőségek. Gyakran a kért anyagokat képtelenség volt megkapni. Ön, aki ott élt, és jobban ismerte a helyi viszonyokat, kézhez kapta-e mindig a forrásokat?

Mi forráshiánnyal nem küszködtünk – bőségesen álltak ezek rendelkezésünkre –, ellenben korlátozások voltak, egyes levéltári állagokat mi sem kaptunk kézhez, ez kétségtelen. (Más kérdés persze, hogy mi a források jelentős részét hiába vehettük kézbe, publikálni ezeket és ezekből – mint az eddig elmondottakból már kiderülhetett – nem mindig sikerült.) Én azonban úgy gondolom, hogy ennek nem elsősorban politikai okai voltak, hanem kezelés és feldolgozás hiányosságai vezettek oda, hogy sok mindent a levéltárak nem tudtak a kutatók rendelkezésére bocsátani.

A kutatás szabadságában történt-e érzékelhető változás a fordulat éve, a forradalom után?

Mint oktató s mint kutató is mondhatom, hogy kevésbé szólnak bele a munkánkba. A történeti kérdésekben saját álláspontunkat képviselhetjük, ami tudósi lelkiismeretünknek megfelel, ebben nincs korlátozás. Az álláspontok világosan kirajzolódhatnak, s ez is óriási eredmény. A könyvkiadási lehetőségek is megvolnának, de itt állandó nyomda- és papírhiánnyal bajlódunk, ezért kiadványaink rendszeresen késnek. Ez pedig nagy baj, mert az erdélyi magyarságnak óriási az igénye saját múltjának megismerése iránt. A telejebb önmegismerés igénye pedig azt jelenti, hogy nemzetiségünknek megvannak a maga különleges történeti kérdései, és ez történéseinkre az általánosan túl, sajátos feladatokat is ró. Erdélynek végtelenül sokszínű a múltja. Magyar, román, német együttélés kölcsönhatásai érvényesültek, s a magyarság múltjának megismertetése – korszerű és szigorúan tudományos megközelítéssel – a mi feladatunk. S van még egy – talán mindennél fontosabb – feladatunk: tanárok és történészek képzése. Rengeteg új szakemberre van szükségünk, s ezek képzése bizony nem megy máról holnapra. De ha ezt nem tudjuk megoldani, az azt jelentené, hogy egy dión túl már nem képzett tanárok, történészek tanítanák történelmünket, s ennek a veszélyeit úgy hiszem nem kell ecsetelnem. Most már a régi, nyugdíjas szakembergárdánk is visszament tanítani, de sajnos egyelőre kevés a fiatal, késik az utánpótlás.

Professzor Úr! A Magyar Tudományos Akadémia 1990. évi májusi közgyűlésén Önt – sok határainkon túl élő magyar tudóssal együtt – külső tagjává választotta. Mít jelent az Ön életében ez az elismerés, és milyen tervei, elképzelései vannak arra, hogy bekapcsolódjon a Széchelyi István gróf alapította intézmény munkájába?

Az akadémia tagjai bizonyára úgy érezték, hogy azt a munkát, amit a romániai magyar történészek végeztek az elmúlt évtizedekben, azt valamiképpen méltányolni kell. Ez az elismerés szólalt meg abban, amikor romániai magyar történészeket választottak külső taggá, ti. innen csak történészeket választottak. Én elmondtam a kollegáknak, a természettudomány és más tudományágak területén dolgozóknak, hogy talán azért esett ránk a választás, mert a mienk volt a legnehezebb pálya. De ez nem jelenti azt, hogy őket kevésbé méltányolják, kevésbé tartják számon. el kell ugyanis mindenképpen mondanom, hogy számtalan kiváló magyar tudós, magyar szakember él még Romániában. Ők talán kevesebbet publikálhattak magyar nyelven, mint mi, történészek, akiknek a Kriterion Kiadó hosszú ideig biztos lehetőségeket teremtett. Egy természettudós számára szűkebbek voltak a publikálási keretek. az én részemről óhaj és elvárás is, hogy ez a cím ne csak megtisztelő cím, rang legyen, hanem valóban cselekvő módon vehessünk részt az MTA munkájában. De itt nem elsősorban az akadémiai közgyűléseken és osztályüléseken való részvételre gondolok, hanem arra, hogy tevékenységünket, kutatásainkat érdemben és ténylegesen támogassák, hogy a szakkiadványokban jelen lehelessünk, bekapcsolódhassunk olyan itteni kutatásokba, amelyek érintenek bennünket. Nem lehet vitás a jelenlegi helyzetben a romániai magyar történészek hídszerepe sem. Ennek kapcsán azt is fel kell mérnünk, hogy mit oldhatunk meg idehaza, mit a román és a magyar tudományosság feladataként, és mit az MTA keretein belül. Egészen biztos vagyok abban, hogy hasznosan közreműködhetünk az erdélyi gyűjteményekre alapozó forráskiadványok megjelentetésében, pl. Wesselényi Miklós iratainak és elvelezésének, Apor István kincstartó jórészt le-

másolt missilis anyagának, az erdélyi peregrináns diákok naplójának és levelezéseinek sajtó alá rendezésében és kiadásában. Talán én is be tudom fejezni néhány kényszerűen félbehagyott témámat, Teleki Sándor és Fridvalszky János alapos életrajzát, a Wesselényi uradalom modernizációját, és jó volna megírni gyermekkorom „történelmi levegőjű” Tordájának történetét is.

Köszönöm a beszélgetést, és kívánom, hogy az elkövetkező években, ha új témák felé orientálódik, ne a kényszer, hanem „csak” a tudósi kíváncsiság motiválja ebben.

**A beszélgetést készítette:
Pelyach István**

CSETRI ELEK BIBLIOGRÁFIÁJA

1. *Muncitorii din regiunea Baia Mare in revolutia din 1848–49.* in „Studii si referate privind istoria Romaniei”, Buc. Ed. Academiei R. P. R., vol. II, pp. 1107–1143.
2. *Gépek és fejlett mezőgazdasági eszközök meghonosítása a zsigóí Wesselényi-uradalomban 1848 előtt* (Introducerea masinilor si uneltelor perfectionare agricole in mosia de la Jibou inaintea anului 1848.) In volumul: *Csetri Elek–Imreh István–Benkő Samu, Tanulmányok az erdélyi kapitalizmus kezdeteiről* (Studii despre inceputurile capitalismului din Transilvania). Bucuresti, Ed. Stiintifica, 1956, pp. 1–44.
3. *A dekabrista felkelés néhány erdélyi emléke* (Citeva documente ardelene in legatura cu rascoala decembristilor). In: A Kolozsvári V. Babes és Bolyai Egyetemek Közleményei. Társadalomtudományi sorozat, an. I. 1956, nr.1–2, pp. 199–204.
4. *Citeva documente ardelene in legatura cu rascoala decembristilor*, in „Buletinul Universitatilor V. Babes si Bolyai Cluj”, seria Stiinte sociale, an. I, 1956. nr.1–2, pp. 243–244.
5. *Kelemen Benjámín, a haladó gazda* (Kelemen Benjámín, agricultor progresist), in volumul omagional Kelemen, Buc., Ed. Stiintifica, 1957, pp. 157–178.
6. *A Schönbern-uradalom története* (Istoria mosiei Schönbern) in Korunk, an. 1957, nr.5, pp. 627–630.
7. *Wass Pál mindennapjai* (Jurnalul lui Wass Pál. Fragmente din jurnalul inedit al lui Wass Pál). Utunk, an. 1958. nr. 9.
8. *O incercare de eliberare a iobagilor din anul 1832*, in „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj”, vol. I–II. (1958–1959), pp.79–90.
9. *Adatok az 1821. évi népi felkelés erdélyi visszhangjához* (Date privind ecoul din Transilvania al rascoalei miscarii populare din 1821), in Studia Unviersitatii Babes–Bolyai an. 1959, nr. 1, pp.67–79.
10. *A hazai levéltárügy fóruma* (Recenzie despre „Revista Arhivelor”) in „Korunk”, an. 1961, nr.2, pp.249–251. (In colab. cu A. Kiss.)
11. *Az árutermelés fokozódása az erdélyi mezőgazdaságban a feudalizmus bomlásának idején* (Cresterea productiei de marfuri in agricultura Transilvaniei in perioada destramarii feudalismului), in „Studia Unviersitatii Babes–Bolyai”, series Historia, fasc. 1. (1962), pp.41–56. II. colab. cu St. Imreh.)
12. *Iratok az erdélyi parasztság 1851. évi mozgalmainak kérdéséhez* (Acte privind miscarile taranesti ardelene din anul 1831), in „Studia Unviersitatii Babes–Bolyai”, series Historia, fasc.1. (1962), pp.57–97.

13. *Aniversarea eroicilor lupte din 1933 in cadrul centrului universitar din Cluj*, in „Studia Unviersitatis Babes-Bolyai”, Series Historia, an.1963, fasc.1, pp.129–131.
14. *A kolozsvári történészek évkönyei* (Anuarele istoricilor din Cluj), in „Korunk”, an. 1963, pp.116–119.
15. *Erdélyi városok a feudalizmus alkonyán* (Orase din Transilvania in perioada de destramare a feudalismului), in „Korunk”, an. 1964.nr. 12, pp.1625–1633.
16. *Conscriptiile urbariale ale satului Chiochis din anii 1785-1821*, in „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj”, an. VII (1964), pp.239–266.
17. *Fridvalszky János, a természettudományok hazai úttörője*, (Ivan Fridvaldszky, pionerul stiintelor naturale din tara noastra), in „Korunk”, an. 1965, nr.11, pp.1521–1540.
18. *Táncsics-kézirat Kolozsváron* (Un manuscris al lui Táncsics la Cluj), in „Korunk”, 1966, nr. 4, pp.646–650.
19. *Prizonieri si refugiati ai rascoalei poloneze din 1830–1831 in Transilvania*, in „Studia Unviersitatis Babes-Bolyai”, series Historia, an 1966, fasc1, pp.67–89.
20. *Dezvoltarea oraselor din Transilvania*, in „Studia Unviersitatis Babes-Bolyai”, series Historia, an. 1966, fasc. 2, pp. 61–76 (in colab. cu St. Imreh).
21. *Adalékok Körösi Csoma Sándor életrajzához* (Contributii la biografia orientalistului Alexandru Körösi Csoma), in „Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények” (Revista de lingvistica si literatura), an. X/1967. nr.1, p.31–46.
22. *Asupra relatiilor de proprietate feudala din Transilvania*, in „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj”, an.IX (1967), p.109–126 (in colab. cu St. Imreh).
23. *A villamosroham diadalútja Temesváron* (Introducerea electricii in orasul Timisoara), in „Korunk”, an. XI (1967), p.682–690.
24. *Repartizarea masinilor agricole in Transilvania la sfirsitul secolului al XIX-lea* (in colab. cu I. Kovács), in „Acta Musei Napocensis”, an. IV. (1967), p. 265–280.
25. *Iratok Körösi Csoma Sándor göttingai tanulmányútjához* (Acte privind calatoria de studiu a lui Alex. Körösi Csoma la Göttinga), in „Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények”, an. 1968, nr.1, pp.176–186.
26. *Képek a kolozsvári sport kezdeteiről* (Fragmente din istoria inceputurilor sportului la Cluj), in „Korunk”, an.1968, p.897–905.
27. *Wass Pál: Fegyver alatt* (Sub arme. Jurnalul nepublicat al lui Wass Pál.). (Publicatie de text, introducere, glosar si note. Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1968, 411 p.)
28. *Contributii la biografia lui Gh. Lazar*, in *Limba si Literatura*, an.1968, pp.59–69 (in colab. cu I. Dani).

29. *Fridvaldszky János. Egy XVIII. századi tudós népbarát.* (I. Fridvaldszky. Un savant apropiat de popor din sec.18.), in „Művelődés” an. 1968, nr.10, p.62–63.
30. *Munkások a népek tavaszán* (Muncitori in primavara popoarelor), in „Igazság”, 1968. apr. 30.
31. *Wass Pál: Fegyver alatt* (Wass Pál: Sub arme), in „Utunk” 1968. nov. 1.
32. *A legjobb politika a harc. Újabb adatok Balcescu negyvenkilences nagy missziójáról* (Politica justa este lupta. Date noi privind misiunea mare din 1849 a lui N. Balcescu), in „Igazság”, 1969. jun. 28.
33. *Petőfi Bem forradalmi seregében* (Petőfi in armata revolutionara a lui Bem), in „Művelődés”, an.1969, nr.7, pp.47–49.
34. *Naplósorok. Gyulay Lajos feljegyzései* (File de jurnal. Insemnarile lui Gyulai Lajos), in „Utunk” an. 1969, jul, 15, pp.6–8.
35. *Levelek Napoleon Európájából* (Scrisori din epoca napoleoniana), in „Utunk”, an.1969. oct.3., p.6–8. (in colab. cu K. Dani).
36. *Silvio Pellico: Börtöneim.* (Silvio Pellico: Inchisorile mele; Culegere, introducere si note). Bucuresti, ad. pt. Literatura, 1969, 208 p.
37. *Napoleon híre Erdélyben* (Faima lui Napoleon in Transilvania) in „Korunk”, an.1969, nr.11, p.1703–1710.
38. *Balcescu si emigratia poloneza. Noi contributi documentare* in „Studia et Acta Musei Nicolae Balcescu”. Balcesti pe Topolog, 1969, p. 87–111.
39. *Balcescu ismeretlen levele 1849-ből* (O scrisoare inedita a lui N. Balcescu), in „Korunk”, an. 1970, nr.4, pp.601–603.
40. *A régi Zsibóról* (Despre Jiboul Vechi), in „Művelődés”, an.1970, nr.6, p.56–58.
41. *Gyulay Lajos: Gondolatok a fourierizmusról* (Gyulay Lajos despre fourierism), in „Korunk”, an.1970, IX,11.
42. *Prima lucrare agronomica de specialitate din Transilvania* (publicat in l. latina si traducere romaneasca, cu o introducere si note in colab. cu C. Engel), Bucuresti, Centrul de Inf. si doc. pt. Agricultura si Silvicultura, 1970, 51 p.
43. *Prima lucrare agronomica din Transilvania*, in „Terra Nostra”, an.1971, pp.260–278 (in colab. cu C. Engel).
44. *Az 1821-es népi felkelés Európája* (Europa in timpul rascoalei populare din 1821) in „Igazság”, 1971. I. 5.
45. *Teleki Sándor születésének 150. évfordulójára* (In memoria nasterii ia 150 de ani a lui Al. Teleki), in „Igazság”, 1971. I. 27.
46. *Karlista volt-e Teleki Sándor?* (A fost oare carlist Al. Teleki?) in „Korunk”, an. 1971. nr.2, pp.280–295.

47. *Gyarmathi Sámuel levleihez* (Noi scrisori inedite ale lui S. Gyarmathi), in „Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények”, an. 1971, nr.1, pp.134–153 (in colab. cu I.Dani).
48. *A régi Torda nevezetességeiről* (Despre insemnatatea Turzii vechi), in „Művelődés”, an.1971, nr.6, pp.27–30.
49. *Petőfi Tordán* (Petőfi la Turda), in „Művelődés”, an. 1971, nr.7, pp.52–55.
50. *Az írkérdés történelmi hátteréről* (Espre aspectul istoric al problemei irlandeze), in „Korunk”, an.1971, nr.11, pp. 1727–1737.
51. *Történetírásunk feladatairól* (Despre sarcinile istoriografiei noastre), in „Utunk Évkönyv”, an.1972.
52. *Az erdélyi felvilágosodás egy kiváló tudósa* (Un savant renumit al iluminismului din Transilvania), in „Brassói Lapok”, 1970 IX.24.
53. *Táncsics Mihály: Életpályám* (Cariera mea de M. Táncsics; Publicare, introducere si note), Cluj, Ed. Dacia, 218.p.
54. *Gyarmathi Sámuel életrajzához* (Contributii la biografia lui S. Gyarmathi), in „Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények”, an. XVI. (1972), nr. 2, pp. 341–353 (in colab. cu I. Dani),
55. *Egy halhatatlan barátság* (O prietenie nemuritoare), in „Igazság”, 1972. XIX. 9.
56. *Tratificarea sociala a populatiei din Transilvania la sfirsitul secolului al XVIII-lea si inceputul secolului al XIX-lea*, in vol. „Populatie si societate. Studii de demografie istorica”, (res. St. Paceu), Cluj, ed. Dacia, 1972, pp.139–238 (in colab. cu St. Imreh).
57. *Chrestematie de istorie unviersala moderna*, vol I. (resp. coordonator C. Muresan), Bucurest, Ed. Pedagogica si Didactica, 1973 (munca in colectiv efectuat de catedra de istorie unviersala, spec. istorie moderna).
58. *Teleki Sándor – Petőfi koltói barátja* (Teleki Sándor – prietenul din Coltau al lui Petőfi), in „Előre”, 1972. febr. 11.
59. *Gyarmathi Sámuel „repülő golyóbisa”* (Balonul „zburator” al lui Samuil Gyarmathi), in „Almanahul Előre”, an. 1974. p.41–42.
60. *A bányavidéki munkásság választójogi harca 1848–1849-ben* (Lupta pentru dreptul la vot a minerilor in 1848–1849), in „Utunk”, an. 1973. nr.21. pp.1–4.
61. *Teleki Sándor: Emlékezzünk régiokról* (Memoriile si corespondenta lui Alexandru Teleki) (Publicare, ingrijire de text, introducere si note). Bucuresti, 1973. 575. p.
62. *Körösi Csoma Sándor, Budha élete és tanításai*. Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények, an. XVII (1973), pp.388–390. Bibliografia istorica a Romaniei. III. Secolul XIX. Tom 5. Biografii. Bucuresti, Ed. Academiei RSR. 1974. (in colab.)

63. *Importanta primei lucrari agronomice de specialitate din Transilvania.* (Studiul inedit al lui Fridvaldszky, Dissertatio de agris fimandis et arandis pro M. Principatu Transilvaniae), in *Studia, Series Historia*, an. 1974, fasc. 1, pp.3–15 (colab C. Engel).
64. *Istoria populatiei Clujului in cifre*, in Stefan Pascu. Cluj, 1974. pp.70–75.
65. *A Nagybánya vidéki munkásság az 1848–49-es forradalomban.* (Muncitorimea din regiunea Baia Mare in revolutia din 1848–49), in 1848. Arcok, eszmék, tettek, Bucuresti, 1974.
66. *Kolozsvár népességtörténete számokban* (Istoria populatiei din Cluj in cifre), in *Utunk*, an. 1974. nr.23. p.1–5.
67. *Metamorphosis Koloswariensis*, in *Utunk*. an. 1974. nr.28. p.2–3.
68. *Bomlott Kolozsvár népesül* (Clujul pustiu se recreaza), in *Igazság*, an. 1974. VIII.9.p.3.
69. *Importanta primei lucrarii agronomica de specialitate din Transilvania.* Studiul inedit al lui Fridvaldszky János: Dissertatio de agris fimandis et arandis pro M. Principatu Transilvaniae (1771). Partea II-a. In: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia*. 1975. (XX), p.32-51.
70. *Gazdasági kérdések Apáczai műveiben.* In: *Korunk*. 1975. nr.5.p.356–362. (Probleme economice in operele lui Apáczai).
71. *Lelkemből óhajtom, hogy javíttassék a földnép állapota* (Doresc din suflet ameliorarea starii taranimii). In: *A Hét*, 1975. nr. 20.p.5.
72. *Kolozsvár népességtörténete – számokban*, in *Utunk Évkönyv* 1975. 64–67. Cluj, 7. ianuarie 1976.
73. *Történeti kronológia* (Cronologie istorica) vol. I–II. Bucuresti, 1976. (Colaborator si redactor). 553 409. p.
74. *Veress Sándor testamentuma* (Recenzie despre cartea: Beke György, Veress Sándor. Buc., Ed. Politică, 1976), in *Utunk*, 1976. n. 2. 24.
75. *Átfogó parasztságtörténet felé* (Recenzie despre cartea lui Egyed Ákos: A parasztság Erdélyben a századfordulón. Ed. Stiintifica si enciclopedica, 1975.), in. *Utunk*, 1976. nr. 31.
76. *Jakó Zsigmond 60. születésnapjára* (60 de ani de la nasterea lui S. Jakó), in *Utunk*, 1976. nr. 37.
77. *Egy fontolva haladó* (100 de ani de la moartea lui Mikó Imre), in *Igazság*, 1976. 24. octombrie.
78. *Proiectul lui Wesselényi privind intocmirea unei istorii a taranimii*, in *Studii de istorie a nationalitatii maghiare si infratirea ei cu natiunea romana*. Bucuresti, Ed. politica, 1976. vol. I. pp. 119–154.
79. *Wesselényi pályázati terve a parasztság történetének megiratására.* In: *A magyar nemzetiség története és testvéri együttműködése a román nemzettel*. Tanulmányok. Bucuresti, 1976. vol. I. pp. 126–162.

80. *Gazdag hagyaték* (Márki Sándorról.), In „Utunk”, an. 33/1978/ nr. 18. p. 1–2.
81. *Gazdag örökség*, In, „Igazság”, 1978. ian. 15.
82. *Kelemen Lajos öröksége*. In „Művelődés”, an. 31/1978/ nr. 4. pp. 44–46.
83. *Kőrösi Csoma Sándor nyelvtudása*. In „Utunk”, an. 33/1978/ nr. 12. p. 4–6; ibidem nr. 13. p. 2.
84. *Debuts de la science agricole en Transylvanie János Fridvaldszky*, In: Cshiers internationaux d histoire Economique et sociale (Napoli), an. 1978. nr. 9. pp. 229–254.
85. *Kőrösi Csoma Sándor indulása*. Bucuresti, Editura Kriterion, 1979. 310. p.
86. *Egy agrártudós a XVIII. századi Erdélyben*, in Korunk Évkönyv 1977. pp. 233–244.
87. *A kolozsvári csillagda története*, in Korunk, an. 1979. nr. 3. p. 220–221.
88. *Kőrösi Csoma Sándor Kolozsváron*, in Művelődés, an. 1979. nr. 4. p. 38–40.
89. *Pápai Páriz Ferenc szolgálata*, Igazság 1977. szept. 25.
90. *Művelődéstörténeti tanulmányok* (Studii de istoria culturii), redactare cu Jakó Zsigmond si Tonk Sándor. Bukarest, 1979.
91. *Az erdélyi Mezőgazdasági Egyesület*, in Művelődéstörténeti tanulmányok, Bucuresti, Ed. Kriterion, 1979. pp. 161–172.
92. *Kőrösi Csoma Sándor születési évéről és származásáról*, in Korunk, an. 1979. nr. 7–8. pp. 556–567.
93. *Ki legyen az a Varga Katalin?* A Hét, 1979. dec. 7. 49. sz. 5. 1.
94. *Lássa a világ, hogy... mi is tettünk valamit* (Vallomás életpályáról KCsS kapcsán) Korunk. 1979. nr. 12. p. 929–931.
95. *Az lakotás legnyugodtabb évei küszöbén* (Imreh István köszöntése), Korunk, 1980. nr. 3. p. 200–202.
96. *Erdély változó társadalma. 1767–1821*. Bukarest, Kriterion, 1980. 140. p. (in colab. cu Imreh István).
97. *A Szent Szövetség és a haladás*. A Hét 1980. aug. 15. (33. sz.). II. 1.
98. *A testamentum*. Igaz szó. 1980. 9. sz. 279–286. 1.
99. *Zolnierze powstania listopalewego w siedaiegrodzie* (A lengyel felkelés katonái Erdélyben(. Z. Dziejew Polske-Wgierskich Svosunkow Historicznych i Literachich. Warsava, 1980. 137–147. 1.
100. *Peregrinatio academica* (Tenk könyvének ismertetése). A Hét. 1980. okt. 24.
101. *Barangolások múltban és jelenben* (Beke György könyvének ism.). A Hét. 1981. június 12. XII. évf. 4. 1.
102. *Tanulmánykötet Erdély tőkés fejlődéséről*. (Egyed Ákos könyvének ism.) A Hét 1981. okt. 9. XII. évf. 10–11. 1.

103. *Gyarmathi Sámuel könyvtára*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények XXV/1980. 2. sz. 181–185.
104. *Heinrich László: Az első kolozsvári csillagda*. B. 1978. (tudományos ellenőrzés). Kovács András: *Vallomás a székely szombatosok perében*. B. 1981. (tudományos ellenőrzés)
105. *A diák Kelemen Lajos. Új adatok egy pálya indulásáról*. A Hét 1982. máj. 7. 19. sz. 9–11. 1. (XIII. évf.)
106. *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés, Főszerkesztő: Balogh Edgár. I. k. B. 1981. (történelmi szakszerkesztő)
107. *Történészek műhelyében. Csetri Eleknél* (Kérdezett Páll Árpád) Új Élet XXVI. 1983. 7. sz. 13–19.
108. *Societatea ardeleana de agricultura. (1769–1772)*. Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia. 1983. 24–31. (Engely Károlyal).
109. *Kiaknázatlan közlés Kőrösi Csoma felkészüléséről*. (Korunk XLII) 1983. 5. sz. 409–410.
110. *A naplótró, a kancellár és a Habsburgok*. A Hét 14/1983. szept. 23. 39. sz. 9. 1.
111. *Kőrösi könyvei itthon*. Művelődés XXXVI (1983. 11. november. sz. 38–39. 1.
112. *A János vitéz zeneszerzőjének tanulóévei*. Igazság 46. évf. 1984. január 11. 3. 1.
113. *Kőrösi Csoma Sándor's training for Oriental Studies in Transylvania in contributions on tibetan Language, History and Culture*, edited by Ernst Steinkellner and Helmut Tauscher. Proceedings of the Csoma de Kőrös Symposium held at Velm-Vienna, Austria, 13–19. september 1981. (Wien 1983) vol. I. pp. 39–43.
114. *Mind az övé lehet. Kétszáz éve született Kőrösi Csoma Sándor*. „A Hét” XV 1984. ápr. 5. 15. sz. 11. 1.
115. *Kőrösi Csoma sándor, a tudomány hőse és vértanúja*. Beke György: *Kolozsvári beszélgetés Csetri Elek professzorral*. Köznevelés 40/1984. ápr. 20. 16. sz. 21–22.
116. *Kőrösi Csoma Sándor*. Magyar Televízió 1. 1984. ápr. 11.; ismétlés 1984. ápr. 23. Közreműködik dr. Csetri Elek (Román Tudományos Akadémia, Kolozsvár), dr. Futaky István (Göttingeni Egyetem), dr. Heinz Bechert (Indológiai Intézet, Göttingen), dr. Champa Thupten Zongoe (Lásza, Tibet), dr. Sieglinde Dietz tibetológus (Göttingen), dr. Terjék József (Kőrösi Csoma Társaság), Somlai György (MTA, Keleti Gyűjtemény).
117. *Kőrösi Csoma Sándor*. Két előadás a kvári rádióban (ápr.–máj.)
118. *Kőrösi Csoma Sándor*. Bukarest, Kriterion 1984. 257. 1.
119. *Európai, sőt a világ embere*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 28/1984. 1. sz. 3–8. 1.

120. *Csoma de Kőrös's Life before his Oriental Journey*, in Tibetan and Buddhist Stu the 200th anniversary of the Birth of Alexander Csoma de Kőrös. Bibliotheca Orientalis Hungarica. vol. XXIX/1. Edited by Louis Ligeti. Budapest 1984. pp. 143–158.
121. *Kacsóh Pongrác Kolozsváron*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 28/1984. évf. 2. sz. 145–150. 1.
122. *Despre orientalistul Kőrösi Csoma Sándor*. Studia Univ. Babeş–Bolyai, Historia, XXXI. 1. 1986. p. 67-72.
123. *Egy rejtőzködő régi könyv nyomában*. A Hét 1989. okt. 12.
124. *Aranka György két kiadatalan levele*. NyIrK. 23/1989. 2. sz. 186–187.
125. *Kétszáz év múltán (1789–1989)*. Korunk 48/1989. július. 489–493.
126. *Igazodás európai értékekhez*. Romániai Magyar szó 1990. jan. 11. 5. 1.
127. *Apáczai Csere János*. Szabadság 1990. jan 28. 4. 1.
128. *Mathias rex*. Szabadság 1990. márc. 31. melléklete Erdélyi Híradó I/3.
129. *Bethlen Gábor toleranciája*. Keresztény Szó 1990. 4. sz. 5–8. 1.
130. *Mátyás király és Kolozsvár*. Magyar Rádió I. hullám 1990. ápr. 4. este 9 óra (Rapcsányi László műsora.)
131. *Apáczai kollégiuma – Farkas utca* (magyar tévé. 1990. ápr. 8.)
114. *Btró Vencel* (Egy igaz ember és történettudós portréjához) Keresztény Szó. I/1990. június 12. 7. 1.
115. *Válasz Wsselényi ügyben*. Szilágysági Szó. I/1990. jún. 29. 1. 1.
116. *Munkánk során adtunk a szakma becsületére*. Romániai Magyar Szó. Új so-rozat 1990. augusztus 7. 1–3. 1. (interjú)
117. *Emlékeim. Aranyos vidék*. I/1990. augusztus 9. 1.
118. „*Amit előtte egyetlen király sem tett...*” Művelődés 39/1990. április–május 36–39. 1.
119. *Ahogy ők látják... Nyilatkoznak az akadémia új külső tagjai*. Magyar Tudomá-ny. Új folyam 36. k. 3. sz. 285–288. 1. (válasz kérdésekre).
120. *4 kérdés - 48 válasz*. Kelet–Nyugat. 1990. ápr. 20. 9. 1. (válasz kérdésekre)
121. *Erdély társadalmi rétegződéséről (1821–1848)*. In: A polgárosodás útján (szerk. Szabad György). Bp. Tankönyvkiadó, 1990. (Imreh Istvánnal).